

LÜGAT-I MÜŞKİLÂT-I ECZÂ'DA DÜZLÜK-YUVARLAKLIK UYUMU

Sibel MURAD*

Geliş Tarihi: Şubat, 2017

Kabul Tarihi: Mayıs, 2017

Öz

Osmanlı döneminde XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkçe kelimelerin madde başı olarak alındığı sözlüklere pek rastlanmamaktadır. Bu dönemde hazırlanan sözlükler Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe olup çoğu, eğitim amacıyla yazılmıştır. Bu iki dilli sözlüklerin yanı sıra bu dönemde çok dilli sözlüklerin de yazılmış olduğunu görmekteyiz. Bu çok dilli sözlüklerden biri olan *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, 17. yüzyıldaki ilk çok dilli alan sözlüklerinden sayılabilecek özelliklere sahip bir eserdir. *Lârendevî Dervîş Siyâhî* tarafından yazılan çok dilli bir ecza/tıp terimleri sözlüğü olan eserde Arapça, Farsça, Grekçe, Hintçe, Süryanice, Ermenice, İbranice ilaç yapımında kullanılan bitkilerin, terkiplerin, çeşitli aşların, şifalı birçok cevherin, hastalıkların ve birçok tıbbi terimin Türkçe karşılıkları verilmiştir. *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, dönemde yazılan ilk kapsamlı alan sözlüğü olmasının yanında yazıldığı dönemin dil özelliklerine örnek teşkil etmesi bakımından önemli bir eserdir. Dilimizdeki birçok sözcük ve ekin zaman içinde söyleniş değiştiği hâlde imlada yazılışı aynı kalmıştır. Dildeki bu değişimin söylenişe yansımalarının aksine imlanın sabit kalması genel bir kuraldır. Bu durum yazılışla söyleyişin farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda çalışmada *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ* tanıtılarak eserde yer alan bazı eklerin yazımındaki düzlük-yuvarlaklık uyumu ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, Lârendevî Dervîş Siyâhî, 17. yüzyıl, ecza sözlüğü, düzlük-yuvarlaklık uyumu, Osmanlı Türkçesi.

LABIAL HARMONY IN THE LÜGAT-I MÜŞKİLÂT-I ECZÂ

Abstract

Until the second half of the 18th century in the Ottoman period, the dictionary in which Turkish words are taken as head of matter is rarely seen. Dictionaries prepared in this period are mainly Arabic-Turkish and Persian-Turkish and mostly written for educational purposes. In addition to bilingual dictionaries, we also see multilingual dictionaries in this period. *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, one of these multilingual dictionaries, is a work that has features that can be counted among the first multilingual field dictionaries of the 17th century. It is a dictionary of multilingual pharmacy-medical terms written by *Lârendevî Dervîş Siyâhî*. At this book has been given Turkish equivalents of the Arabic, Persian, Greek, Hindi, Syriac, Armenian, Hebrew plants, drugs, various foods, many medicinal mine and diseases and many medical terms which used in medicine. *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ* is also be an important work in that it is an example of the language characteristics of the in this period that it was written in addition to being the first comprehensive dictionary written during the period. The spelling remained the same when

* Yrd. Doç. Dr.; Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sibel.murad@amasya.edu.tr.

many words and phrases in our tongue were changed in time. It is a general rule to keep the writing constant, contrary to the reflection of this change on the speaking. This leads to differentiation of speaking and writing. In this context, at this work firstly *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ* is to be introduced, then will be mentioned in this study labial harmony in some of the suffixes.

Keywords: *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, *Lârendevî Dervîş Siyâhî*, 17th century, dictionary of pharmacy-medical, Ottoman language, labial harmony.

Giriş

Özel sözlükler içinde terim sözlükleri, bir dilin belirli bir alanına mahsus söz varlığını ortaya koymaları açısından değerlidir. Herhangi bir bilim dalı, uzmanlık ya da ilgi alanlarıyla alakalı olan terimleri açıklayan ve bazen bu terimlerin yabancı dillerdeki karşılıklarını da veren bu tip sözlüklerin bilhassa tıp ve eczacılık terimlerini ihtiva eden örnekleri, geçmişten günümüze en fazla ihtiyaç duyulan alanlardan biriyle ilgili olmaları sebebiyle çok sayıdadır. Yazıldıkları dönemlerde konuyla ilgilenenlere ışık tutan bu tür eserler, sonraki dönemlerde de tıp yazmalarında geçen birçok müfret deva, bitki, hayvan, maden ve hastalık vb. adlarını içermeleri açısından araştırmacılara fayda sağlarlar.

14. yüzyıldan itibaren Türkçe eserler vermeye başlayan Anadolu Türk tıbbının müstakil terim sözlüğü olarak nitelendirilebilecek ilk eserleri 17. yüzyıldan sonra karşımıza çıkar¹. Bunlardan biri de *Lârendevî*'nin *Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ* adlı lügatidir. Eser, Türk tıbbının ilk çok dilli alan sözlüklerinden birisi olup müstakil bir tıp/ecza terimleri sözlüğü olarak hazırlanmıştır. Eserde Arap, Fars, Grek, Hint, Süryani, Ermeni ve İbrani dillerinden ilaç yapımında kullanılan bitkilerin, terkiplerin, çeşitli aşların, hastalıkların ve bunlar gibi birçok tıbbi terimin Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ, yazıldığı dönemin dil özelliklerine örnek teşkil etmesi bakımından da önemli bir eserdir. Dilimizdeki birçok sözcük ve ekin zaman içinde söyleniş değiştiği hâlde, imlada yazılışı aynı kalmıştır. Dildeki bu değişimin, imlada sabit kalması genel bir kuraldır. Bu durum, söyleyişle yazım arasında bazı farklılıklara yol açmaktadır.

Çalışmamızda *Dervîş Siyâhî Lârendevî ve Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*'sı tanıtılarak bu eserde yer alan bazı eklerin yazımındaki farklılıklar düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından incelenecek, eserde yer alan bazı eklerin farklı yazımlarına dikkat çekilerek bunlara örnekler verilecektir.

¹Daha önceki dönemlere ait eserler bir sözlük olarak hazırlanmamışlardır; ancak içlerinde ayrı bir bölümde açıklanan tıp terimleri dolayısıyla ilk tıp terimleri sözlüklerimizden sayılabilirler. Mesela, *Geredeli İshak bin Murad*'ın *Edviye-i Müfrede*'sinin IV. Bölümü, *Sabuncuoğlu Şerefeddin*'in *Terceme-i Akrebâdin*'inde yer alan ıstılah lügati gibi. Ayrıntılı bilgi için bk. Şaban Doğan, "XV.- XVIII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Sahasında Türkçe Yazılmış Tıp ve Eczacılık Sözlükleri", IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, c.II., Muğla, Aralık 2011, s.104.

Dervîş Siyahî Lârendevî

Adı kaynaklarda "*Dervîş Sipahî Lârendevî, Siyahî Karamanî Lârendevî, Lârendeli Siyahî-zâde Dervîş*" (Akkuş, 2008: 6) gibi çeşitli şekillerde geçmektedir. Mahlasının *Siyâhî* olduğunu *Mecma'ü't-tıbb* kitabında kendisinden öğreniyoruz:

"*siyâhî'nün kuşûrî çokbeğâyet
ola ma'zûrî yaranuñ nihâyet (3a/14)*" (Akkuş, 2008: 6)

Aynı eserde doğum yerinin Lârende ve şehrinin de Karaman olduğunu şu ifadelerle belirtir:

"*şoralar-ısa mevlûdumdan el'ân
şılam lârendedir şehrüm şaraman (34a/14)*" (Akkuş, 2008: 5)

"Gelibolu ve Lefkoşa'da Mevlevî dedeliği yapan" (İhsanoğlu, Şeşen, Bekar, Gündüz ve Bulut, 2008: 298) *Lârendevî*'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bayat (2003: 254)" Osmanlı İmparatorluğu'nun hekim yetiştirme geleneğinden gelen *Lârendevî*'nin de kendisinden önceki birçok hekim gibi tıp eğitimini özel bir hocadan ders alarak tamamladığını" söyler.

Lârendevî Dervîş Siyahî, eserini 10 yıl kadar Mısır ve çevresindeki memleketlerde seyahat ederek yazdığını, karşılaştığı her âlimden konuyla ilgili bilgiler edindiğini, *Bağdatlı Molla Muhammed*'den özel ders aldığını ve eserini daha birçok kaynaktan yararlanarak meydana getirdiğini *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ ve Mecma'ü't-tıbb*'da şöyle ifade eder:

"bilgi ki bu fakîr tâlib-i 'ilm-i ebdân olup diyâr-ı mışrda vesâ'ir seyâhat kılduğum diyârlarda mezkûr 'ilmün taşşîlünde nite kim bal arusu her şükûfeden 'uşâresin taşşîl êtdüğü mişâlde bu za'îfü'l-abd dañı her bir üstâda rast gelüp ve her bir dervîş-i şâhib-kemâle dūş olduñda anlardan bu 'ilme lâzım olan eczâlaruñ müşkil olan isimlerin aħz êdüp on yıl miqdârı seyâhatde sa'y êdüp çalışdum zıkr olınan lügatlaruñ her birin düşdükçe üstâddan istifâde êdüp zabt ü taşarruf êdüp kaleme getürüp taħrîr kıldum ve tıbb mensüb nice kitâb u risâle görüp yazmağımı şürü' êyledüm ve ol zıkr olınan eczâlaruñ 'arabî vü fârsî vü yünânî vü berberî her bir eczânun esmâsını külliyyet üzre her bir eczâ ne resme tesmiye olursa kendü lisânlarumuza tesmiye olıñduğı üzre cem'êdüp lügat-ı müşkilât-ı eczâ dëyü ad vërüp

hurûf-ı teheccî üzre tahrîr êdüp yigirmi sekiz bâb êdüp beyân êyledüm” (Murad, 2009: 66)²

“mıŝırda sâkin oldum niçe yıllar
oğudum ‘ilm-i tıbbı anda ekser (2b/5)

bağa üstâdum êtdi sa’y-ı himmet
oğudum niçe yıllar ‘ilm-i hikmet (2b/6)

meger var-idi bir üstâd-ı kâmil
mıŝır içinde sâkin idi hâşıl (2b/10)

velî bağıdâdî idi aşlı anuğ
yêrinden idi burc-ı evliyânuğ (2b/11)

dênilürdi ağa molla muğammed
bağa ta ‘İlm için oldı muğayyed (2b/12)” (Akkuş, 2008: 5-6)

Ölüm tarihi hakkında bir kesinlik olmamakla beraber “kaynaklar H. 1025 (1616) senesinden sonra olduğunu göstermektedir.” (Akkuş, 2008: 6)

Eserleri:

Lârendevî’nin bilinen iki eseri bulunmaktadır: *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ ve Mecma’ü’t-Tıbb*.

Mecma’ü’t-Tıbb: 1615 yılında manzum olarak yazılmıştır. 1162 beyitten oluşan eserde “sağlık bilgisi, mevsimlerin tıbbi etkileri, kan aldırma, nabız, organ hastalıkları ve tedavileri anlatılmaktadır.” (alıntılayan Doğan, 2011a: 98) Mücahit Akkuş, eser üzerinde yüksek lisans çalışması yapmıştır.³

Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ: *Lârendevî Siyâhî*’nin 1615 yılında kaleme aldığı *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, Mısır başta olmak üzere birçok memleket gezerek, tıp âlimlerine, konuyla ilgili bilgi sahibi olan kişilere danışarak tıp ve ecza alanında yazılmış birçok kitaptan da faydalanıp anlamı bilinmeyen yabancı kökenli ilaç isimlerinin Türkçe karşılıklarını ve faydalarını öğrenerek yaklaşık on yılda tamamladığını ifade ettiği kapsamlı bir tıp terimleri sözlüğüdür. Tıp sözlükleriyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Şaban Doğan (2011b: 107)⁴, eserin “ilk tıp lüğatimiz sayılması” gerektiğini ifade eder:

“Kimi kaynaklarda Osmanlılarda ilk tıp lüğatini hazırlayan kişi *Kaysûnîzâda Medyen bin Abdurrahman’a ait Kâmusü’l-Etibbâ ve Nâmusü’l-Etibbâ* adlı Arapça tıp sözlüğünü

²Tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu eser yayıma hazırlanmaktadır.

³Mücahit Akkuş, *Siyâhî Karamanî Lârendevî’nin Mecmâ’-i Tıp Adlı Eseri* (Gramer-Metin-Sözlük), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2008.

⁴Ayrıntılı bilgi için bk. Şaban Doğan, “XV.- XVIII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Sahasında Türkçe Yazılmış Tıp ve Eczacılık Sözlükleri”, IV. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, c. II., Muğla, Türkiye, Aralık 2011.

Terceme-i Kâmusü'l-Etibbâ ve Nâmûsü'l-Etibbâ adıyla tercüme eden *Mehmed bin Ahmed bin İbrahim bin Hüseyin Edirnevî* olarak gösterilmektedir. Ancak bahse konu eserin tercüme yılı 1677'dir. *Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ* adlı eser ise 1615 yılında yazılmıştır. Bu da *Siyahî Lârendevî*'yi ilk tıp lügatini hazırlayan kişi, eserini de sözlük olarak düşünülmüş ve hazırlanmış" ilk tıp ve eczacılık sözlüğümüz yapmaktadır. (Doğan, 2011b: 107)

Eserde Arapça, Farsça, Grekçe, Hintçe, Süryanice, Ermenice, İbranice şifalı bitki ve bitki köklerinin, şifalı taşlar ve killerin, çeşitli hayvan adlarının, birçok cevherin, çeşitli aşların, terkiplerin, macunların, hastalıkların ve birçok tıbbi terimin Türkçe karşılıkları verilmiş, kimi zaman da buldukları yerler, hangi hastalıklara iyi geldikleri ve nasıl kullanıldıkları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eser, 1779 yılında "Üsküdarlı Mustafa Efendi tarafından tanzim edilerek *Müretteb Müfredât-ı Siyahî* olarak" (Elbir, 2000: 3) yeniden adlandırılmıştır.

Eserin tespit edebildiğimiz 21 nüshası bulunmaktadır.⁵ 45 Hk 1460/2 Manisa İl Halk Kütüphanesi, Hamîdiye ve Hafîd Efendi nüshaları tarafımızdan görülmüş olup hiçbir nüshada telif ya da istinsah tarihine rastlanmamıştır. Çalışmamızda esas aldığımız nüsha 45 Hk 1460/2 arşiv numarasıyla Manisa İl Halk Kütüphanesinde kayıtlıdır. Bu nüsha 190x130-140x82mm ölçülerinde, her sayfasında yirmi bir satır bulunan oldukça bozuk bir talik hatla yazılmış 63 varaktır. Sırtı, sertabı ve sağ kapak ön kenarı vişne rengi meşin, üstü ebru kâğıt kaplı, miklepli mukavva ciltli, yaprakları rutubet lekeli, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Eser harekesizdir. Zaman zaman az da olsa harekelenmiş kelimelere rastlanmaktadır.

Bu nüshayı tercih etmemizin sebebi, sayfa ve satır sayılarının diğer nüshalara göre fazla olmasıdır. Eserin her sayfasında yaklaşık olarak 40-45 madde başı yer almaktadır. Yabancı dillere ait madde başlarının bazen birden fazla Türkçe karşılıkları da verilmiştir:

hâmäderyüs ve hemäderyüs: yer bellüü dërler ve kemäderyüs ve boðurca maħmüd dërler, kılunc otı dërler (22a/2). (Murad, 2009: 110).

Eserde, tespitlerimize göre madde başı olarak 7452 kelime bulunmaktadır. Bunların yaklaşık %43'ü Arapça, %28'i Farsça, %16'sı Türkçe,%7'si Grekçe, %0,17'si Latince, %0,4'ü

⁵1) Adnan Ötüken (Cebeci), 99, talik, 65 y., 17 satır; 2) Ankara, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 99,talik, 99 y., 6 satır; 3) British Museum, Or. 12454; 4) British Museum, Or. 12734; 5) British Museum, Or. 7283/3; 6) Bursa Genel. 2368,nesih, 60 y., satır sayısı değişik; 7) Cerrahpaşa Kütüphanesi, Cerrahpaşa 2/146,talik, 88 y.; 8)Cerrahpaşa Kütüphanesi, Cerrahpaşa 2/19, talik, 20 y., satır sayısı değişik; 9) Çapa Kütüphanesi, Çapa 2/3338 ,nesih, 30 y., 11 satır; 10) Gürcistan Bilimler Akademisi Türkçe Yazmaları, K 39, nesih, 52 varak, satır sayısı değişik; 11) İstanbul Üniv. Kütüphanesi, 1/7097, talik, 40 y., satır sayısı değişik; 12) İstanbul Üniv. Kütüphanesi, 2/7095, talik, 32 y., satır sayısı değişik; 13) İstanbul, Hüseyin Kocabaş Kütüphanesi, 252/2, nesih, 58 y., 9 satır; 14) Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 4723/2, rika, 37 y., 17 satır; 15) Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 1440/2, talik, 56 y., satır sayısı değişik; 16) Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45Hk 1460/2 talik, 63 y., 21satır; 17) Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, S 4659, talik, 72 y., 21 satır; 18) Sadberk Hanım Müzesi, 2/252, yazı türü nesih, 58 yaprak, 9 satır; 19) Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi Kitaplığı, 7/455, yazı türü nesih, 48 yaprak, 8 satır, 20) Süleymaniye Ktp. Hamidiye Kitaplığı, 1/1034, nesih, 35 y., 10 satır; 21) Topkapı Sarayı Müzesi, 3/1690, yazı türü talik, 41 yaprak (eksik).

Süryanice, %0,07'si Fransızca, %0,07'si Hintçe, %0,05'i İbranice, %0,03'ü Ermenicedir. %5,71 oranında kelimenin ise kökeni bulunamamıştır.

Manisa nüshasının kötü yazısı sebebiyle çalışmamızda zaman zaman bazı kelimelerin okunuşunda Hamîdiye ve Hafid Efendi nüshalarından yararlanılmıştır. Tablolar hâlinde düzenlenmiş olan bu nüshalardaki açıklamalar cümle niteliği taşımamakla beraber bazı madde başları atlanmıştır. Hamîdiye nüshasına hastalık bahsi alınmamış, Hafid Efendi nüshası ise “tı” bâbında sona ermiştir.

Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Bazı araştırmacılar, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kullanılan Osmanlı Türkçesini “dildeki Arapça ve Farsça unsurların yoğunluğuna, yani dış unsurlara göre tasnif etmişlerdir.” (Kartallıoğlu 2011: 17)⁶ Yapılan tasniflerde “iç unsurlara dikkat edilmemiştir.” (Kartallıoğlu, 2011: 17).

Türk dili tarihi tasniflerinde dış unsurlardan yararlanan araştırmacılardan farklı olarak Develi (1995: 62), Batı Türkçesini “ses özelliklerine göre yani iç unsurlara göre” sınıflandırmıştır. Eski Türkiye Türkçesi olarak adlandırdığı “(13-15.yüzyıl sonları ve 16 yüzyıl başları) dönemde dudak uyumu olmadığını, Orta Türkiye Türkçesi döneminde (16.yüzyıl ortaları ile 17. yüzyılın ortaları) ise dudak uyumunun gelişmeye başladığı” görüşündedir.

Dil tarihi tasniflerinde dış unsurlardan daha çok iç unsurların dikkate alınması görüşünde olan Kartallıoğlu'na (2011: 18) göre “dudak uyumu, 16. yüzyıldan bu yana gelişmeye başlamış ve 18.yüzyılda neredeyse tamamlanmıştır.”

Ünsüzlerin baskın olduğu Arap alfabesi, Türkçenin önlük-artlık, genişlik-darlık gibi özelliklerini göstermediği için Arap alfabesi kullanımı Türkçe kelimelerin yazımı ve söylenişi arasında çeşitli farklılıklar doğurmuştur. “Dil tarihi içinde meydana gelen değişiklikler Arap harfli imlâya çok az yansımıştır. Kullanılan Arap yazısında ünlüler ve doğru seslileme için hareke denilen işaretler kullanılmış ancak bu işaretlere günlük yazıda yer verilmemiş, kullanım alanı Kur'an ve çocuklar için yazılmış alfabe türünden kitaplarla sınırlı kalmıştır.” (Kartallıoğlu, 2011: 19).

Osmanlı yazı dilinde, ünlülerin hareketlerle gösterildiği Arap alfabesi kullanıldığından imlada bazı kusurlar meydana gelmiştir. Ünlülerin çoğunlukla yazılmaması ya da yazılıştaki birliğin olmaması kelimelerin okunuşlarını güçleştirmiştir.

⁶ Söz konusu araştırmacılar F.Kadri Timurtaş, Muharrem Ergin ve Enver Ziya Karal'dır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. yüzyıllar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Bu konuda kolaylık sağlaması için kullanılan “harekeler ise ünlünün sadece düzlük-yuvarlaklık özelliğini göstermiş, kalınlık-incelik; genişlik-darlık özelliklerini göstermemiş” (Kartallıoğlu, 2011: 19), hâliyle yetersiz kalmıştır. Özellikle Türkçe eklerin ünlülerinin ve yardımcı ünlülerinin yazımı çoğunlukla atlanmıştır.

16. yüzyıldan sonra Arap harfli metinlerde hareke kullanımı gittikçe azalmaya başlar. Bu durum, müellif/müstensihlerin daha hızlı yazma arzusu yahut imla geleneğinin getirdiği olağanlıkla açıklanabilir. Metinlerde harekenin kullanılmaması, hâli hazırda karmaşık olan söyleyiş-yazılış farklılıklarını tespit etmeyi güçleştirmiştir. Yıllardır süregelen imla geleneğinin zaman içerisinde söyleyiş şekillerine uyum sağlayarak değişmesi ve bunun eş zamanlı yazıya dökülmesi mümkün olmamış, bu durum hayli zaman almıştır.

Harekenin kullanılmaması, “Arap harfli metinlerde dudak uyumunun takip edilememesi anlamına gelmektedir. Bilhassa ünlülerin yazılmadığı kelimenin morfonolojisini tespiti imkân vermez.” (Kartallıoğlu 2011: 19). Bu sebeple günümüzde Arap harfli metinlerin Latin harflerine aktarılmasında kişiden kişiye değişen farklı yorumlar ortaya çıkmaktadır.

Günümüz Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi arasındaki farklılıklardan birisi eklerin yazımıdır. Ek ünlüsünün veya yardımcı ünlünün yazılmaması Arap harfli metinlerde sağlıklı bir morfonolojik incelemenin önünü kesmektedir.

Müellif/müstensihler ya hiç göstermeyip harekeledikleri ya da harekede kullanmadıkları bazı ek ünlülerini veya yardımcı ünlülerini kimi zaman metin içerisinde bir-iki kez gösterip diğer yazımlarında kullanmamayı tercih etmişlerdir. Tulum’un (2002: 489) “eli öpülesiceler” olarak tabir ettiği “aslında iyi tahsil göremediği için iyi bilmeyen, okuma-yazma hevesi yüzünden yazmadan edemeyen, kimilerince hor görülmüş, kimi zaman da eli kuruyasica diye ilençle anılmış olanların” kalıplaşmış imla geleneğinin dışına çıkan ‘güzel yanlışları’ belli oranda telaffuz özelliklerini takip etmemize imkân vermektedir.

Arap harfli metinlerde yıllardır süregelen bir imla kalıplaşması olsa da bazen farklılıklarla karşılaşmaktayız. Bu farklılıklar kimi zaman aynı sayfada veya satırda karşımıza çıkabilmektedir. Söyleyiş ve yazılış arasında yaşanan bu kararsızlıklar dönemi en çok Türkçe kelime ve ekleri kapsar.

Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ'da Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Çalışmamız için seçtiğimiz metin harekesizdir. Her ne kadar harekesiz bir metin üzerinde yapılan morfonolojik inceleme sağlıklı değilse de metnimizde tespit ettiğimiz ek ünlüsünün veya yardımcı ünlünün gösterildiği farklı örneklerin 17. yüzyıldaki uyum/uyumsuzluğun örneklendirilmesine katkı sağlaması temennisindeyiz.

{-(Dl)-}: Tespit edildiğine göre 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesiyle yazılmış Arap harfli metinlerde “ek düz tabanlardan sonra %95, yuvarlak tabanlardan sonra %40 oranında dudak uyumuna bağlıdır.” (Kartallıoğlu, 2011: 183.) *Seyahatname*'de sav-ul- örneği dışında dudak uyumunun gelişme sürecine uygun bir kullanım vardır. Bu oran “*Seyahatname*'de %43'tür. boz-ıl-/boz-ul-, kur-ıl-/kur-ul-, ur-ıl-/ur-ul- gibi bazı kelimelerde ikili seslilenme tespit edilmiştir.” (Develi, 1995: 126-127) *Seyahatname*'deki tespitlerinden yola çıkarak, Develi (1995: 126-127) söz konusu ek için “uyum sürecinin artık tamamlandığını” ifade eder. Kartallıoğlu (2008: 458), 17. yüzyılda bu ekin “yuvarlak tabandan sonra Arap harfli metinlerde %57, transkripsiyon metinlerinde ise %87 uyumlu olduğunu” söyler.

Ekin metnimizdeki düz ünlü fiil tabanlarındaki 29 örneğinden 15'inde yardımcı ünlü gösterilmiştir:

ķır-ıl-up (59a/15); **şar-ıl-an** (38b/18, 47a/5, 53b/17, 54b/18).

Diğer örneklerde ise ünlü yazılmamıştır:

şar-ıl-ur (2b/6, 6a/5, 10b/15, 15a/10, 28a/2, 32a/17, 37a/16, 48b/19).

“yarıl-” fiil tabanına gelen ekin yardımcı ünlüsü kimi yerde gösterilip kimi yerde gösterilmemiştir:

yar-ıl-maķ (56a/10, 59b/15, 59b/20, 60a/5); (59a/20) ; **yar-ıl-maĝa**
(60a/1); **yar-ıl-ur** (57a/9).

Metinde ekin yardımcı ünlüsünün düz olarak gösterilen örneklerinden hareketle yardımcı ünlünün gösterilmediği kelimeler de düz okunmuştur:

aç-ıl-ur (26a/16, 56a/13); **ay-ıl-ana** (37b/1); **eg-ıl-mek** (61b/15); **kes-ıl-mek** (56b/13); **şag-ıl-an** (26b/6); **şıyr-ıl-maķ** (59a/20); **yay-ıl-an** (14a/2); **yık-ıl-ur** (55a/9).

Yuvarlak ünlü fiil tabanlarında ise 44 örnekten 42'sinde yazılmayan ek yardımcı ünlüsünün sadece iki örnekte uyum dışında kullanıldığı görülmüştür: **üz-ıl-en** (55b/4, 56b/2).

boz-ul-maķ (59b/12); **boĝ-ul-maķ** (56b/19), **boĝ-ul-an** (58a/12); **bur-ul-maķ** (63a/9); **büz-ül-mek** (57a/17); **dög-ül-miş** (14b/2, 60a/15); **dök-ül-mek** (58a/14, 58b/19, 60b/21, 62a/6), **dök-ül-en** (62a/20), **dök-ül-mez** (28b/3), **dök-ül-ür** (43b/21, 59b/10); **dür-ül-mezi** (18b/12, 23b/18, 24b/11, 24b/12, 25b/16, 26a/11, 34a/7); **oĝ-ul-maz** (55b/6, 58b/6); **ört-ül-mek** (59a/19); **süz-ül-miş** (25a/2, 30b/13); **şoy-ul-miş** (29b/19); **ķut-ul-maķ** (55a/15, 56a/6, 56a/18,

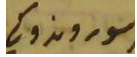

58a/20, 59a/6, 59a/15, 59b/3, 59b/12, 60a/20, 60b/3, 60b/16, 60b/17, 62a/6), **ıtut-ul-mağa** (57b/14)örneklerinde ise ünlü gösterilmemiştir.

Yuvarlak tabanlarda yardımcı ünlüsü bir yerde düz olarak gösterilen “üz-il-en” örneği ekin geçirdiği küçük ünlü uyumunun henüz yazıda gerçekleşmediğinin kanıtıdır.

{-(D)n-}: *Seyahatname*'de ek yardımcı ünlüsünün bir işaretle gösterildiği 81 yuvarlak ünlülü tabandan 34'ü (%42) uyuma tabi, diğerleri düz ünlülüdür. Bu durumda ekin dudak uyumuna bağlanma sürecinin tamamlanmamış, ama oldukça ilerlemiş olduğu açıktır. “bul-in-/bul-un; gör-in-/gör-ün-; ol-in/ol-un- gibi bazı örnekler de ikili yazılışa” (Develi, 1995: 125) sahiptir.

Kartallıoğlu (2011: 199), “Arap harfli metinlerde yuvarlak tabandan sonra 17. yüzyılda %67, düz tabanlardan sonra %90 oranında dudak uyumuna bağlı olan ekin, geçiş safhasının son evresinde olduğunu” söyler.

Ekin metnimizde görüldüğü 5 düz ünlülü fiil tabanlarında bulunan örneklerinde yardımcı ünlüsü yazılmamıştır: **ağr-in-mağa** (57a/12); **ger-in-mek** (57a/16), (62a/10); **silk-in-mek** (61a/5), (61a/14).

Yuvarlak ünlülü fiil tabanlarında ise 20 örnek tespit edilmiştir. 18 örnekte yardımcı ünlü gösterilmemiş, 2 örnekten birinde uyumlu -yuvarlak ünlülü-, birinde uyumsuz -düz ünlülü- olarak yazılmıştır. Ekin yardımcı ünlüsünün yazıldığı “sür-ün-düği” ve “gör-in-ür” örnekleri, uyum sürecinin başladığını ancak yazımda henüz birliğin sağlanmadığının ispatı olarak gösterilebilir: **sür-ün-düği** (46a/19); **gör-in-ür** (18a/15).

bul-un-ur (19a/11), (24b/6), (26a/4), (52a/18); **ol-in-an** (1b/7), (1b/10), (19a/16), (49b/17); **ol-in-duği** (1b/12); **ol-in-ur** (20b/17), (39b/1), (46b/8), (53a/12); **ol-in-miş** (23b/2), (23b/3), (24a/21), (26b/13), (51b/20).

{-Ur-}: Develi (1995: 77), *Seyahatname* için ekin “uyum sürecinin tamamlandığı safhayı temsil ettiğini” söyler. Kartallıoğlu (2008: 461) ekin, “17. yüzyıl Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra %4, transkripsiyon metinlerinde ise genel olarak dudak uyumuna bağlı” olduğunu ifade eder.

Metnimizdeki 6'sı düz, 7'si yuvarlak ünlülü fiil tabanlarında 13 örneği bulunan ekin yardımcı ünlüsü düz ünlülü tabanların 4'ünde yuvarlak ünlülü olarak gösterilmiştir, yani uyumsuzdur:

biş-ür-ici (48a/13); **biş-ür-dükleri** (11a/7); **biş-ür-mek** (34b/15);
denş-ür-en (7a/5).

2 örnekte ise gösterilmemiştir: **siñ-ür-memek** (55b/19), (57a/12).

Yuvarlak ünlülü fiil tabanlarında 7 örneği bulunan ek yardımcı ünlüsü hiçbir örnekte gösterilmemiş, düz ünlülü fiil tabanındaki gösterilen örneklerden hareketle yuvarlak, yani uyumlu okunmuştur: **düş-ür-ür** (24b/1); **düş-ür-en** (4a/21), (47b/2), (58a/21); **düş-ür-enüñ** (63a/21), **toğ-ur-mağ** (58b/10), (60b/6).

{-dUr-}: Osmanlı Türkçesi döneminde 16. yüzyılda ekin düz şekilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kartallıoğlu (2011: 270) ekin “Arap harfli metinlerde düzensizlik safhasında olduğunu” söyler. *Seyahatname*’de “düz tabanlardan sonra uyumlu, yuvarlak tabanlardan sonra %6 oranında ters uyumsuzluk vardır, dudak uyumuna bağlanma süreci tamamlanmıştır.” (Develi, 1995: 75-76) Sonuç olarak “17. yüzyıl metinleri ekin dudak uyumuna bağlanmak üzere olduğunu gösterir” (Kartallıoğlu 2011: 276), ancak bu durum henüz imlaya tam olarak yansımamıştır.

Metnimizde düz ünlülü fiil tabanı olarak tek bir örnekte rastladığımız ek ünlüsü aynı sözcükteki iki örneğinden sadece birinde uyumsuz olarak yazılmıştır: **yè-dür-ürler:** (10b/20) **gösterilmiş;** (43a/11) gösterilmemiş.

Yuvarlak ünlülü fiil tabanı olarak sadece **öldür-** fiilinde karşılaştığımız ek ünlüsü 4 kullanımda uyumlu gösterilmiş, diğer 4 örnekte ise gösterilmemiştir: **öl-dür-en:** (20b/3), (22b/10), (53a/21); (53b/17) gösterilmemiş; **öl-dür-ici:** (55b/17), **öl-dür-ür:** (7b/14), (13b/20), (20b/1) gösterilmemiş.

{-(I)ş-}: Osmanlı Türkçesinde 16. yüzyılda Arap harfli metinler “ekin geçiş safhasında olduğunu gösterir.” (Kartallıoğlu, 2011: 214) 17. yüzyılda ise ekin yardımcı ünlüsü “yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlanmış” (Kartallıoğlu, 2011: 216) görünmektedir.

Seyahatname’de ise “dudak uyumu gelişmesini tamamlamış” (Develi 1995: 129) olan ekin metnimizde yuvarlak ünlülü fiil tabanında yardımcı ünlüsü gösterilmemiş tek örneği bulunmaktadır ve uyumlu okunmuştur: **uv-uş-mağ** (58a/2).

{-IcI}: 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde ek “düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır ve sadece bir yuvarlak tabandan sonra ekin ilk ünlüsü uyumludur. 17. yüzyılda Arap harfli metinlerde ekin ilk ünlüsü dudak uyumuna bağlı olmadığı için ek uyumsuzluk

safhasındadır.” (Kartallıoğlu, 2011: 175) *Seyahatname*’de tespit edilen örneklerde ekin ilk ünlüsü dudak uyumuna bağlı, ikinci ünlü ise düz ünlüdür. (Develi, 1995: 69) Kartallıoğlu (2011: 177), ekin özellikle “ilk ünlüsünün yuvarlak tabanlardan sonra tamamen uyumlu olmasını ekin geçiş safhasında olmasıyla” ilişkilendirir.

Metnimizde 7 örneği bulunan ekin düz ünlülü tabanlarda 3 örneği bulunmaktadır. 3 örnekte de ek ünlüleri uyumlu olarak gösterilmiştir:

títred-ici (57a/1), **ver-ici** (57b/12), **yumşad-ici** (48a/13).

Ekin yuvarlak ünlülü tabanlarda 4 örneği bulunup 3’ünde ekin ilk ünlüsü gösterilmiştir. Ek ünlüsünün gösterildiği örneklerden biri yuvarlak ünlülü olup uyumlu, diğerlerinde düz yani uyumsuzdur. Yani ekin uyum sürecine girdiği yazımda da ipuçlarını vermiştir:

bişür-ici (48a/13), **öldür-ici** (55b/17), **kızdur-uci** (57a/20); **kuşdur-uci** (57a/4) gösterilmemiş.

{+II}: “16. yüzyılda düzensizlik safhasında olan ekin {+II} şekilli örnekleriyle karşılaşmaya başlanmıştır.” (Kartallıoğlu, 2011: 389) 17. yüzyıl Arap harfli metinlerde “düz tabandan sonra da EAT’deki {+IU} şekli devam etmiştir.” (Kartallıoğlu, 2011: 391) Develi (1995: 101), *Seyahatname*’de “%97 oranında düzleşen ekin, düz ünlülü tabanlardan sonra karşılaşılan {+IU} örneklerinin EAT’deki sistemin devamı olarak kabul edilmesi gerektiğini” söyler.

17. yüzyıl Arap harfli ve çeviriyazılı metinlerdeki örnekler “ekin düzensizlik safhasında olduğunu gösterirken *Seyahatname*’de ve *Harsany*’de uyumlu örneklerinin olması söz konusu dönemde ekin geçiş safhasında olduğunu” (Kartallıoğlu, 2011: 393) gösterir.

Metnimizde düz ünlülü isim tabanında 82 örneği bulunan ekin 81 örneği yuvarlak ünlüdür:

misal+lü (5b/16), (7a/20), (7a/21), (7b/3), (9a/2), (18a/4), (48a/6); **ayah+lu** (54a/16); **kan+lu** (56b/15), (57b/21); **şiddet+lü** (8a/10), (56b/12); **hayır+lu** (23b/14); **maraz+lu** (58a/14), (62a/7); **tat+lu** (12a/19), (15b/5), (28b/7), (30a/2), (61b/21); **beksimād+lu** (45b/5); **sıtma+lu** (59a/19), (61b/21), (62a/17); **bağ+lu** (61a/8); **şeffâf+lu** (17a/12); **yaprağ+lu** (3a/17), (28a/10), (34a/4), (34a/7); **erik+lü** (52a/3), (52b/2); **erkek+lü** (7b/7), (16a/11), (36a/12); **dişi+lü** (7b/8), (16/10), (36a/12); **çekirdek+lü** (12a/19); **şekil+lü** (15b/19); **hâşiyet+lü** (18b/6); **dip+lü** (19b/4); **dehen+lü** (21a/12), (23b/6), (38a/7); **reng+lü** (21b/16), (33a/19);

yemiş+lü (3a/15), (11a/4), (12b/6), (24b/13); **sirke+lü** (28b/14), (53b/8), **diken+lü** (30b/10), (35a/6), (37a/17), (41a/2); **menfa'at+lü** (13b/9), (52a/19); **nem+lü** (45a/9); **yel+lü** (57b/9); **zahmet+lü** (60b/13); **kis+lü** (62a/6); **çiçek+lü** (3a/18), (8b/18), (14a/17), (16a/8), (16b/1), (16b/4), (17a/2), (22b/6), (23b/8), (24a/16), (28b/2), (31a/7), (34b/12), (45a/10), (47a/3).

Sadece “**çiçek+li** (3a/2)” sözcüğünde ekin düz ünlülü kullanımı tespit edilmiştir. Bu örnek ekin artık uyuma girdiğini ancak birçok ek ve sözcükte olduğu gibi uyumun henüz yazıma yansımadağını gösterir.

Yuvarlak ünlülü isim tabanında 56 örneği bulunan ekin 54 sözcükte ünlüsü yuvarlak olup uyumludur:

ağu+lu (7b/9), (56b/13); **kabuk+lu** (15b/19), (19a/17), (25a/4), (46a/20); **qum+lu** (9a/20); **koçulu** (7a/15), (9b/5), (20b/8), (39b/1); **qurd+lu** (42a/9); **quyruq+lu** (45b/2); **top+lu** (61a/8); **boğum+lu** (23a/17); **oq+lu** (12a/21), (27a/1); **tuз+lu** (34a/17), (48b/13), (49b/7); **sümük+lü** (41b/18); **yük+lü** (55b/18); **göbek+lü** (56b/14); **siğür+lü** (3b/5), (5b/2), (7b/12), (8a/18), (8b/11), (9b/15), (12b/17), (19a/11), (23a/12), (25b/4), (43b/13), (46b/14), (46b/20); **siğür+lü** (10a/19), (21b/4), (25b/11), (46a/16); **dür+lü** (4b/8), (14b/19), (34b/1), (41a/4), (54b/6), (54b/8), (55a/16); **tü+lü** (26b/19), (27a/2); **üzüm+lü** (15a/6), (52a/8), (52b/6).

Yuvarlak ünlülü tabanda “**siğür+li** (23b/6), **müm+lı** (44b/14)” örneklerinde ek ünlüsü düz olarak gösterilmiştir. Bu örnekler yazılışlarına sadık kalan sözcüklere getirilen {+II}ekin müellif/müstensih tarafından uyuma sokulduğunun, yani söz konusu ekin uyum sürecinin ve yazıma yansımaya başladığının göstergesidir.

{+IIK}: Osmanlı Türkçesi 16. yüzyıl Arap harfli metinlerinde yuvarlak ünlülü tabandan sonra ek düz şeklini korumuştur. Bu metinlerde ek, “EAT’deki düzensizlik safhasını devam ettirmektedir.” (Kartallıoğlu, 2011: 221) *Seyahatname*’de genel olarak dudak uyumuna bağlanan ekin, yuvarlak ünlülü tabanlardaki uyum dışı örnekleri “EAT döneminin kalıntıları” (Develi, 1995: 121) olarak yorumlanmıştır. 17. yüzyıl Arap harfli metinlerinde “ekin geçiş safhasının sonlarında olduğu, düz tabanlı örnekleri sayılmazsa yuvarlak tabanlı örneklerinden yola çıkarak uyum safhasında olduğu” (Kartallıoğlu, 2011: 224) söylenebilir.

Metnimizde düz ünlülü isim tabanında 36 sözcükte kullanılan ekin ünlüsü 33 sözcükte gösterilmemiş ve uyumlu okunmuştur:

za'if+lik (63a/1), (63a/14) ; **za'if+lıq** (61a/4), (63a/6); **hayrān+lıq** (26b/8), (53a/15); **bengi+lik** (53a/15); **avafalan+lıq** (55a/7); **hasta+lıq** (55a/10), (55b/14), (56b/17), (57a/20), (58a/15), (60a/8), (60b/2), (60b/9), (61a/20), **hasta+lıqdan** (56a/19), (56b/2), (59b/5) ;

hasta+lik (56b/12) , **hasta+lik+den** (55b/3); **ağ+lık** (56b/2); **ağır+lık** (56b/16), (59a/12), (60a/13); **şarı+lık** (59a/6), (59a/9); **inkisâr+lık** (61a/4); **divâne+lik** (61b/20); **kurı+lık** (63a/21); **koça+lıktan** (55b/18), (57a/11).

Ek ünlüsü gösterilen 3 örneğin 2'si “**ğara+luğ**” sözcüğüne aittir ve uyumsuzdur:

ğara+luğı (58b/8); **ğara+luğına** (59b/13).

1 örnekte ise ek ünlüsü düz olarak harekelenmiştir: **sıcak+lıktan** (57b/19).

Yuvarlak ünlülü isim tabanlarında 32 örneği bulunan ekin 20'sinde ünlüsü yuvarlak-uyumlu gösterilmiş, 12 sözcükte ise gösterilmemiştir:

tuğ+luğ+ı (2a/3), (2a/8), (3a/3), (3a/4), (3a/7), (3b/10), (4a/3), (6b/12), (11b/2), (16b/6), (25a/21), (25b/12), (25b/14), (26a/10), (31b/13), (35b/12), (41a/1), (44a/1) **gösterilmiş**; **ğara+luğı** (57a/7) **gösterilmiş**, (57a/10) gösterilmemiş; **eyü+lüğe** (58b/6) **gösterilmiş**; **şusuz+luğ** (60b/19); **düşkün+lük** (63a/14); **pamuğ+luğ** (40a/12); **şora+luğ** (49b/2); **delü+lük** (56b/16), (62a/1); **şaru+luğ** (63a/15); **şehvetsüz+lük** (61b/1), (62b/2); **süst+lük** (63a/1), (63a/6) gösterilmemiş.

Düz ünlülü tabanda sadece “**sıcak+lıktan**” sözcüğünde düz ve harekeli olarak gösterilen ekin, diğer düz tabanlı örneklerden “**ğara+luğı**, **ğara+luğına**” sözcüğünde yuvarlak ünlülü gösterilmesi kelimenin “**ğara**” biçiminden kalma bir yazım alışkanlığıdır ki **ğara+luğı** olarak da gösterilmiştir.

{+sIz}: “16. yüzyılda ek düzensizlik safhasının sonundadır.” (Kartallıoğlu, 2011: 412) *Seyahatname*'de yuvarlak ünlülü örneğine rastlanılmamış, tüm örneklerin “düz ünlülü olduğu” (Develi, 1995: 104) tespit edilmiştir. 17. yüzyıl Arap harfli metinlerde, çeviri yazılı metinlerden yola çıkarak ekin büyük oranda düzleştiği söylenebilir. Ek, “geçiş safhasının sonlarındadır ve bu yüzyılın sonlarında ekin daha çok {+sIz} şekli hâkimdir.” (Kartallıoğlu, 2011: 416).

Ekin metnimizde 8'i düz ünlülü tabanlarda, 22'si yuvarlak ünlülü tabanlarda olmak üzere 30 örneği bulunmaktadır. Düz ünlülü tabanlarda ekin ünlüsünün gösterildiği hiçbir örnek yoktur, ek düz yani uyumlu olarak okunmuştur:

diken+siz (19b/11), (36a/17); **şiddet+siz** (42b/21); **hareket+siz** (60b/14); **zamân+sız** (62a/11); **yaprağ+sız** (4a/17); **şehvet+sizlik** (61b/1), (62b/2).

22 örneğin 11'inde yuvarlak ünlülü gösterilen ek ünlüsü, dönemdeki genel kullanımın aksine uyumludur. Bu örneklerden yola çıkarak birkaç örnekte de olsa uyumun yazıma yansması, ekin uyum sürecinin tamamlanma aşamasında olduğunun işareti olarak kabul

edilebilir: **ök+süz** (2a/15), (6b/17), (18a/13), (19b/3), (38a/20), (41a/13), (47a/3), (50b/72), (54b/1) **gösterilmiş**, (16b/21), (17a/4), (21b/15) (35b/1), (47a/1), (52b/17) gösterilmemiş; **göz+süz** (20b/9), (44b/14) **gösterilmiş**; **ot+suz** (7b/1), (8a/21); **nür+suz** (58b/21); **uyku+suz** (59b/14); **şu+suz+luğ** (60b/19) gösterilmemiş.

{+(s)I}: Osmanlı Türkçesi “Arap harfli metinlerinde ekin yuvarlak şekillerine rastlanılmış ve bu yuvarlak şekillerin daima yuvarlak ünlülerden sonra kullanıldığı” (Kartallıoğlu, 2011: 145) tespit edilmiştir. *Seyahatname*’de ek “kendisinden sonra bir çekim eki gelmediği birkaç örnek dışında her zaman düz ünlülü” (Develi, 1995: 67) kullanılarak dudak uyumunun dışında kalmıştır.

Sonuç olarak ekin “17.yüzyıl çeviri yazılı metinlerinde büyük oranda düz, Arap harfli metinlerde ise düzensizlik safhasında olduğu, bazı eserlerde geçiş safhasına yaklaştığı” (Kartallıoğlu, 2011: 153) tespit edilmiştir.

Metnimizde ek düz ünlülü tabanda yuvarlak ünlülü yani uyumsuz olarak sadece bir kelimedede 9 kez karşımıza çıkmaktadır: **şakal+u** (5a/7), (24a/4), (30b/16), (34a/11), (38b/17), (46b/21), (53b/11), (53b/19), (54a/2).

Yuvarlak ünlülü tabanda dönemin geneline aykırı yani uyumlu olarak 1 örnekle karşılaşmıştır: **kök+ü+ni** (32a/14).

Kelime diğer örneklerinde dönemin yazım özelliklerine uygundur: **kök+i+ni** (2b/7), **kök+i** (3a/3), **kök+i+dür** (3b/21).

Bir sözcükte de olsa ekin uyumlu olarak gösterilmesi, yazıma henüz yerleşme de tesir etmeye başladığını göstermektedir.

Sonuç

17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi yazı diliyle ortaya konan eserlerin geneline bakıldığında, geçmişten gelen bir yazım geleneğinin etkisiyle bazı sözcük ve eklerin söylenişlerinde yaşanan değişiklikleri takip etmek mümkün olmamaktadır. Harekeli eserler, kalınlık-incelik uyumu açısından yaşanan değişiklikleri takip etmemize yardımcı olsalar da aynı durum düzlük-yuvarlaklık uyumundaki değişikliklerin takibi için söz konusu değildir. Eserlerde kimi zaman harekelenen ek ünlüleri, yazımda farklı olarak gösterildiklerinde bize metnin yazıldığı dönemle ilgili söyleyiş ve yazım farklılıkları hakkında fikir verirler. Bu özellikteki metinlerle sık karşılaşılmamaktadır. Ek ünlüleri veya yardımcı ünlüleri harekesiz metinlerde kimi zaman aynı eser içinde ya bir-iki yerde harekelenmiş, gösterilmiş ya da hiçbir yerde gösterilmemiştir. Bu

durum söz konusu dönem araştırmacılarının söyleyişte gerçekleşen değişiklikleri yazımda takip edememesine; dolayısıyla “ol-ın-ur mu/ol-un-ur mu?” gibi bazı kelimelerdeki ek ünlüleri ve yardımcı ünlülerinin nasıl okunacağı konusunda şüpheye düşürmüştür. Birçok çalışmada karşılaşılan farklı okunuşlar muhakkak bu tereddütlerin yansımasıdır. Harekesiz eserlerde yer yer karşılaşılan aynı kelime veya ekin farklı yazılışları dönemin söylenişte tamamlanan değişikliklerinin yazıma da yansımaya başladığının ispatı olmuştur.

Harekesiz bir 17. yüzyıl metni olan *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, döneminin ilk tıp/ecza sözlüklerinden biri olması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu özelliğinin yanı sıra bazı eklerin farklı yazılışlarına rastlanmakta, dolayısıyla bu gibi dönem metinlerinde yaşanan değişikliklerin söyleyiş ve yazım arasındaki geçiş süreci hakkında fikir vermektedir. *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, düzlük-yuvarlaklık uyumunun hangi eklerde ne derece yazıma yansıdığına kanıtı olabilecek örnekler içermektedir. Düz ünlülü yazılan üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin hem uyumlu hem uyumsuz örnekleri tespit edilmiştir. “kök+i+ni (2b/7)/ kök+ü+ni (32a/14).” örneklerinde görüldüğü üzere çoğunlukla düz ünlülü yazılan üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin, yuvarlak ünlülü tabanda, yuvarlak ünlülü yazılması uyum sürecinin başladığının göstergesidir. Yine yuvarlak tabanlarda çoğunlukla uyumlu, düz tabanlı örnekler de ise çoğunlukla uyumsuz olan +IK isimden isim yapım ekinin, uyum safhasında olduğunu “sıcak+lıktan (57b/19)” örneğinden hareketle söyleyebilmek mümkündür. Eser, -birkaç sözcük- dışında harekesiz olsa da bize 17. yüzyılda söyleyişte uyuma giren bazı ek ve sözcüklerin yazıma ne denli yansıdığı hakkında fikir verici örneklerle sahiptir. Bu bakımdan harekeli ya da harekesiz tarihi metinlerin günümüz alfabesine aktarımı gerek söz varlığımız gerek söylenişte sözcüklerde-eklerde gerçekleşen farklılıkların yazımda tespiti açısından önemlidir.

Kaynaklar

- AKKUŞ, M. (2008). *Siyâhî Karamanî Larendevî'nin Mecmâ'-i Tıp Adlı Eseri (Gramer-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYAT, A. H. (2003). *Tıp Tarihi*. İzmir: Sade Matbaa.
- DEVELİ, H. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, Ş. (2011a). Bir tıp ve Eczacılık sözlüğü *Lügat-ı Müşkilat-ı Ecza*, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XII/2, 95-105.
- DOĞAN, Ş. (2011b). XV.- XVIII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Sahasında Türkçe Yazılmış Tıp ve Eczacılık Sözlükleri, *IV. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, c. II., Muğla, 103-114.

- ELBİR, Z. G. (2000). *Gayetü'l-Beyan fi Tedbir-i Bedeni'l-İnsan (Metin-İnceleme Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İHSANOĞLU, E. ve ŞEŞEN, R. ve BEKAR, M. S. ve GÜNDÜZ, G. ve BULUT, V. (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. I. Cilt, İstanbul: IRCICA Yay.
- KARTALLIOĞLU, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar)*. Ankara: TDK.
- KARTALLIOĞLU, Y. (2008). *Osmanlı Türkçesinde Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/6 Fall, 449-471.*
- MURAD, S. (2009). *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. Sakarya Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TULUM, M. (2002). 17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkler, 11. c.*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 489-508.